

מהרחביים אופקיים

עלון המחלקה לגיאוגרפיה וסביבה באוניברסיטת בר-אילן

תוכן העניינים

1	דבר העורך
1	דבר ראש המחלקה
2	עבודות מאסטר
5	עבודות תואר שלישי
9	מחקרי סגל
10	מבט על גיאוגרף אורח במחלקה
12	ספרים חדשים
13	הגיגים
15	סיורים במחלקה
18	דרכי התקשרות

דבר העורך

עדי פז
עורך העלון

קוראים יקרים,

בבואי לערוך את העלון השני של המחלקה לגיאוגרפיה בבר-אילן, חש אני צורך להתייחס לשינויים החלים במחלקתנו. עומדים אנו בתקופה של חילופי גברא בה ראש המחלקה, פרופסור מיכאל סופר, מסיים את תפקידו לאחר ארבע שנות פעילות מבורכות ופוריות ובמקומו נכנסת פרופסור עירית עמית-כהן, שבטוחני שתצעיד את מחלקתנו קדימה, להישגים נוספים.

פעילות נוספת, מבורכת כשלעצמה, היא ארגונם של כנסים מבית היוצר של המחלקה, כפי שעשה דוקטור ניר כהן לאחרונה בכנס שארגן באוניברסיטה בחודש שעבר. אין זו הפעם הראשונה שכנסים מאורגנים על ידי המחלקה אך התהודה בה זכו הכנסים האחרונים, כולל זה שצויין, מהווה עדות מרשימה למאמץ שמושקע בהם.

ובהתייחס לעלון שלפנינו, הרי שהוא מרחיב את היריעה על פעילות מחלקתית מגוונת כגון עבודות מאסטר ודוקטורט, ספרים חדשים והגגים מצד סטודנטים שונים.

חשוב היה לי, בעלון זה, ממש כפי שעשינו בעלון הקודם, לתת במה הן למרצים מהמחלקה, הן לסטודנטים לתארים מתקדמים אך גם לסטודנטים מתואר ראשון שחשים צורך להביע לעיתים את דעתם המעניינת, הנחרצת והרלוונטית.

קריאה מהנה,

דבר ראש המחלקה

הגיליון הנוכחי נעשה בסימן מספר התחלות חדשות. עם סיומו של הסמסטר הראשון בשנת הלימודים תשע"ג דור חדש של סטודנטים צעירים משתלב במחלקה, מרחיב אופקיו והופך להיות חלק מהקהילה הגאוגרפית של אוניברסיטת בר-אילן. גיליון זה מבשר על מספר שינויים בתכנית הלימודים המתעדכנת ומתחדשת במהלך שמהדד את ההיבט היישומי וההשתלבות של בוגרי המחלקה בשוק התעסוקה. אנו מרעננים קורסים ומתאימים אותם לשינויים המתרחשים בתחומי הידע ובו בזמן אנו פתוחים להערות והארות של הלומדים במחלקה. דעתכם חשובה לנו.

חברי המחלקה פעילים באגודה הגאוגרפית וממלאים בה תפקידים מרכזיים. פרופ' אמריטוס יאיר גולדרייך הוא נשיא האגודה. עדי פז, דוקטורנט במחלקה ועורך העלון, הוא מזכיר האגודה, ותומר תקדים, תלמיד שנה ג', הוא נציג הסטודנטים במועצת האגודה ועומד גם בראש הסניף הישראלי של איגוד הסטודנטים לגאוגרפיה האירופאי (EGEA), הפועל בחסות האגודה הגאוגרפית הישראלית.

ביום חמישי 14.2 התקיים באוניברסיטה יום עיון תחת הכותרת "להחזיר את האמצע למרכז: חקר ערים מסדר שני בישראל". יום העיון אורגן בין השאר על ידי ניר כהן ממחלקתנו. בחודש דצמבר הקרוב המחלקה מארחת באוניברסיטת בר-אילן את הכנס השנתי של האגודה הגאוגרפית הישראלית. בחודשים הקרובים אנו מזמין את קהילת הסטודנטים להשתתף בכנס ולהצטרף לצוות המארגן את הכנס.

הודעה משמחת על דוקטורנט נוסף שסיים את עבודתו והתואר ד"ר לפילוסופיה יוענק לו בטקס השנתי בחודש יוני הקרוב. זהו ד"ר קובי אלון אשר כותרת התזה שלו היא "האוקלוסייה במרחב השיתופי הישראלי (קיבוצים ומושבים) ויחסה לנכסי מורשת תרבות". העבודה נעשתה בהנחייתה של פרופסור עירית עמית-כהן.

בהזדמנות זו אני מבקש להודות לעדי פז הנושא על כתפיו את היזמה המבורכת של עריכת עלון המחלקה וכמו כן לכל חברינו על התרומה האדירה שלהם לעיתון ולמחלקה בכלל.

תקופת לימודים פורייה ומאתגרת לכולנו.

פרופ' מיכאל סופר
ראש המחלקה לגיאוגרפיה וסביבה

שינויים בשימושי הקרקע ביישובי המרחב הכפרי של מטרופולין תל-אביב

מקרה חקר של שלושה מושבים:
נווה ימין, גבעת ח"ן, מגשימים
וילהלם דניאל

בשלושת העשורים האחרונים המרחב הכפרי במדינת ישראל בכלל ו"השובל העירוני-כפרי בפרט" עובר תמורות משמעותיות אשר משנות את פניו ובעקבות כך את שימושי הקרקע. בעבר ענף החקלאות היווה מקור פרנסה עיקרי ביישובים הכפריים, אולם פריצת משבר כלכלי במהלך שנות ה-80 של המאה ה-20 יחד עם ירידה בחשיבותו ורווחיותו של ענף זה לאורך השנים תרמו לכך שהחקלאים החלו לחפש מקורות פרנסה אלטרנטיביים. חיפוש זה גרם לחדירת פעילויות לא-חקלאיות אל היישובים הכפריים ובעקבות כך לשינויים בשימושי הקרקע במשקים. תופעה זו הינה כלל ארצית ומאופיינת בפעילויות כלכליות מגוונות מתחום התעשייה, תיירות, בתי עסק פרטיים, השכרת מחסנים או מבנים אחרים לגורמים חיצוניים מן העיר ומן הכפר. התמורות בשימושי הקרקע בולטות במיוחד בתחומי של "השובל העירוני-כפרי". המרחק הקצר יחסית בין שני האזורים הללו (כפרי ועירוני) משפר את האפשרויות הכלכליות שיש בפני החקלאי. תחילה, הוא יכול לבחור להמשיך לעסוק בחקלאות כמקור פרנסה עיקרי. שנית, החקלאי יכול להיעזר בשירותים העירוניים או לפתח אינטראקציות עסקיות עם יזמים עירוניים. מעשה זה עשוי לגרום לכך שהחקלאות תהווה מקור פרנסה משני לעיסוק חדש לא-חקלאי. האפשרות השלישית שיש בידיו היא לוותר באופן מוחלט על החקלאות לטובת פעילות כלכלית אחרת.

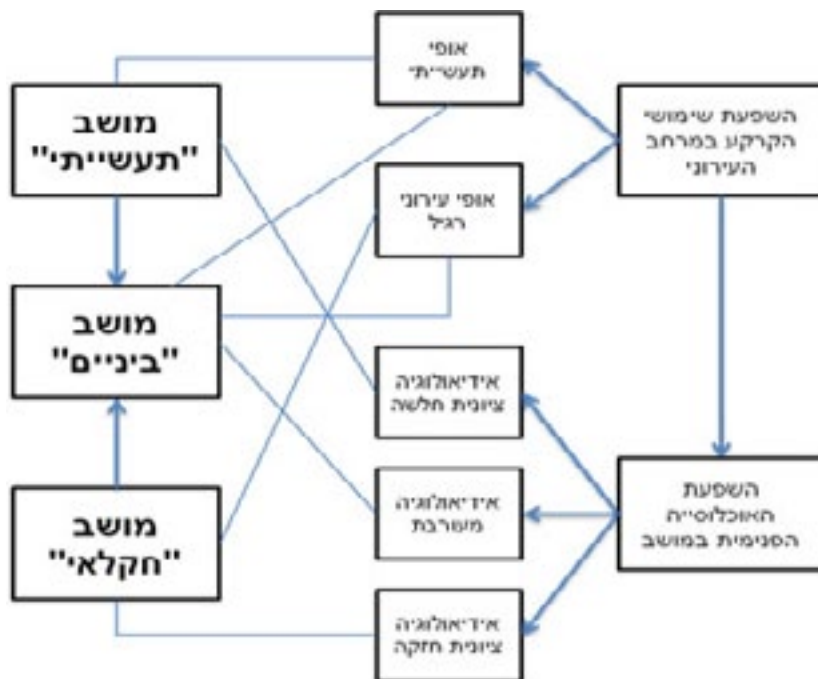
מטרת מחקר זה היא לבחון את השינויים בשימושי הקרקע אשר התרחשו לאורך שישה עשורים ביישובים כפריים נבחרים בתחומי של "השובל העירוני-כפרי" של מטרופולין תל-אביב. לשם כך נבחרו שלושה מושבים (נווה ימין, מגשימים וגבעת ח"ן) אשר שייכים לקבוצת מושבי העובדים המהווים את קבוצת הרוב במרחב הכפרי הישראלי. המחקר התבסס על מספר גורמי השפעה - אוכלוסייה, סוגי ענפי המשק, תכנון פיסוי של המושב, יישובים סמוכים ודן במספר שאלות משנה מתוך כוונה לבדוק באם קיימים דגמים שונים של תמורות בשימושי הקרקע במושבים הממוקמים בתחומי של "השובל העירוני-כפרי" ומה עומד בבסיס התהוותו של כל דגם. הנקודה הראשונה עסקה בתמורות הפיסיות בשימושי הקרקע של כל מושב לאורך שישה עשורים. למרות מבנה טופוגרפי דומה בשלושת המושבים ודמיון מסוים במבנה התכנוני בחלקם, נמצא כי המושבים שונים זה מזה. במושב נווה ימין התמורות משמעותיות יחסית כאשר החקלאות תופסת מקום משני בזמן שתופעת המחסנים המייצגים גם פעילויות כלכליות חלופיות תופסת תאוצה. במושב גבעת ח"ן המרקם החקלאי נשמר ואילו במושב מגשימים מתרחשות תמורות דומות למושב נווה ימין, אולם בצורה מתונה יותר.

נקודה נוספת עסקה בהשפעה אפשרית של מרחבים עירוניים סמוכים על אופי שימושי הקרקע במושבים. הממצאים מראים כי אופי הפעילות הכלכלית במושב דומה ברוב המקרים לאופי הפעילות העירונית הקרובה, בין אם מדובר בפעילות תעשייתית, מסחר או שירותים. אין זה בהכרח אומר כי השפעה זו באה לידי ביטוי בחדירת עסקים חדשים למושב, אלא ייתכן ומדובר בשינוי מחשבתי של החקלאי אשר מביט סביבו ומבצע הערכה כלכלית לגבי סוגי העסקים אשר עשויים לתרום לרווחים הגבוהים ביותר. נקודה שלישית דנה בהשפעה אפשרית של עסקי המשק על אופי שימושי הקרקע במושבים. הממצאים הראו כי במושב נווה ימין מרבית הפעילות הכלכלית הינה בעלת אופי תעשייתי, במושב גבעת ח"ן המרקם החקלאי נשמר ואילו במושב מגשימים נמצא מצב ביניים בו קיימת פעילות כלכלית בעלת אופי תעשייתי/מסחרי יחד עם פעילויות כלכליות נוספות אשר אינן בהכרח פוגעות במרקם החקלאי.

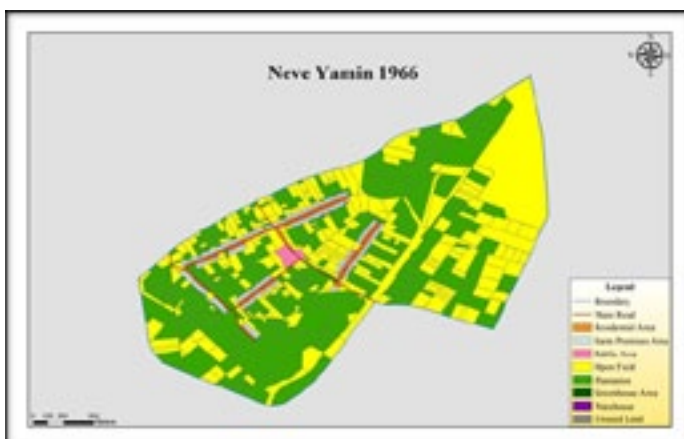
הנקודה האחרונה דנה במידת השפעתה של אוכלוסייה בעלת ותק חקלאי על התמורות בשימושי הקרקע במושבים. הממצאים

הצביעו על שתי נקודות השפעה אפשריות: אידיאולוגיה וחינוך. אידיאולוגיה חזקה של עבודת האדמה תרמה לשימור המרקם החקלאי בעבר כאשר חינוך הדור הבא תרם לשימור מרקם זה בהווה. במושב בו תהליך זה מתקיים, המרקם החקלאי עשוי להישמר. במידה ולאוכלוסייה החקלאית הותיקה לא היה קשר עם הקרקע, חשיבות השמירה על החקלאות הייתה נמוכה מלכתחילה וכתוצאה מכך הפיתוי לעסוק בפעילויות כלכליות רווחיות יותר היה רב יחסית.

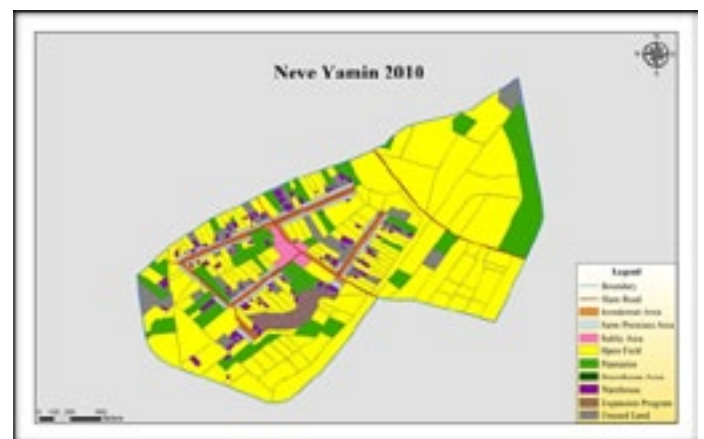
לסיכום של דבר, ניתן לומר כי ה"שובל העירוני-כפרי" הן בעולם והן במקרה המקומי במדינת ישראל עובר תהליך של "הבניה מחדש" (restructuring) המתאפיין בגידול המשקים החקלאיים, התרחבות מגוון העסקים של תושבי הכפר וריבוי תפקודים פנימיים. ממצאי המחקר מצביעים על שלושה דגמים עיקריים של תמורות בשימושי הקרקע: המושב "התעשייתי", המושב "החקלאי" ו"מושב ביניים". כאמור, הדגמים הללו מסכמים את עבודת המחקר, אולם הם אינם בהכרח קובעים כי ניתן להתאימם לכלל המושבים במדינת ישראל. יחד עם זאת, כן ניתן לומר כי ממצאי המחקר עשויים להתאים לחלק מן המושבים הממוקמים בתחום "השובל העירוני-כפרי" של מטרופולינים נוספים במדינה, בהם יש התנגשות בין שימושי קרקע עירוניים וכפריים.

שימושי קרקע במושב נוה ימין - 2010

שימושי קרקע במושב נוה ימין - 1966

בין מרכז לפריפריה: הרכבת ופיתוח הפריפריה בישראל

דור גפן

הפריפריה בישראל נתפסת בדרך כלל כמרחב הסובל מתת-פיתוח ומחוסר נגישות כלפי מרכז הארץ. בד בבד בעשורים האחרונים, אנו עדים להצהרות חוזרות ונשנות של מקבלי ההחלטות על כך שהרכבת מהווה פתרון לפיתוחה של הפריפריה ובכוונתה של רכבת ישראל לפתח עוד ועוד קווים, במטרה לאפשר את "קירוב הפריפריה למרכז". פיתוח תשתיות רכבת בכלל, ופיתוח תשתיות רכבת לפריפריה בפרט, מצריך השקעות כלכליות גבוהות ביותר. מתוך כך ובהקשר לשאלות העולות מהניסיון העולמי, יש מקום לבחון מהי מהות הקשר בין פיתוח של קווי רכבת אל הפריפריה לבין פיתוח אזורי שלה. נוסף על כך, בהקשר לדיונים האחרונים בממשלה בנוגע לתכנית "נתיבי ישראל", קיים צורך בבחינה של גובה ההשקעה הנדרשת בתשתית רכבתית אל הפריפריה. מחקר זה התמודד עם השאלה כיצד, ובאלו תנאים, תורמת הרכבת לפיתוח הפריפריה בישראל? המחקר נערך כמחקר רוחב, הבוחן את השפעת הרכבת על פיתוחן של שתי ערים פריפריאליות במחוז הצפון: נהרייה וכרמיאל. ערים אלו נבחרו היות ושתיהן ערי פריפריה דומות, וכן משום שהמרחק מהן הן לחיפה (עיר הליבה הקרובה) והן לתל-אביב הינו בקירוב טוב, זהה עבור שתי הערים. נוסף על כך, בנהרייה קיימת תחנת רכבת הפעילה באופן כמעט רציף מאז קום המדינה ואף לפני כן. זאת לעומת כרמיאל, בה לא קיימת כיום תחנה שכזו, אך מתוכננת לקום בה בעתיד. מכאן, שכרמיאל מהווה בו-זמנית גם דוגמה משלימה לנהרייה, שכן אין בה תשתיות רכבתיות פעילות, אך גם צפויות לפעול בה תשתיות מסוג זה בעתיד.

הנתונים נאספו בשני אופנים. רוב הנתונים לעבודה נאספו באמצעות שאלונים ומקצת הנתונים, שהיו נחוצים למחקר, מקורם בפרסומים של גופים שונים, דוגמת הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, רכבת ישראל ורשויות מקומיות. הסקר כלל סך של כ- 170 נשאלים המתגוררים ו/או המועסקים בכרמיאל ובנהרייה. שאלוני המחקר נאספו הן באופן מקוון, והן כשאלוני פנים-אל-פנים בתחנת הרכבת נהרייה.

המחקר הראה כי הרכבת עשויה להזיק לפיתוחה של הפריפריה, בייחוד כאשר פיתוחה אינו משולב עם פיתוח מרכיבים נוספים בפריפריה. יתרה מזאת, ייתכן כי אפילו פיתוח שכזה אינו מהווה, בהכרח, ערובה להשראת אפקטים חיוביים על ידי הרכבת על הפריפריה. המחקר העלה כי ייתכן ודווקא בערים פריפריאליות שבהן לא קיימת תחנת רכבת, היקף התעסוקה בעיר עצמה גדול יותר מאשר בערים אשר בהן

**בעשורים האחרונים,
אנו עדים להצהרות
חוזרות ונשנות של
מקבלי ההחלטות על
כך שהרכבת מהווה
פתרון לפיתוחה של
הפריפריה**

אכן קיימת תחנת רכבת. הסיבות לכך קשורות דווקא לשיפור בנגישות אותה מביאה הרכבת. בפרט, קיום הרכבת מביא ליוממות הולכת וגדלה אל המרכז, אשר משמעה פיחות במקומות התעסוקה המקומיים. פיחות במקומות התעסוקה המקומיים גורם לגידול ביוממות, שבתורו שוב גורם לפיחות במקומות התעסוקה המקומיים. הגידול ביוממות מביא עמו, עם זאת, גידול בשכר הממוצע, היות ובמרכז קיים מגוון רחב יותר של משרות בשכר גבוה באופן יחסי. כאן המקום לציין שהפיחות במקומות התעסוקה המקומיים אינו מתייחס בהכרח אך ורק לאוכלוסייה בעלת נגישות גבוהה המועסקת בתעסוקה "גבוהה" (הייטק, למשל), אלא לכלל האוכלוסייה – כולל לתושבים שאין ביכולתם ליומם, ואשר מועסקים בתעסוקה "נמוכה" (ניקיון, לדוגמה). לעומת זאת, בעיר פריפריאלית שבה לא קיימת תשתית רכבת, הנגישות כלפי המרכז נמוכה דבר אשר יתכן ומועודד פתיחת והרחבת שטחי התעסוקה בעיר עצמה ויתכן שעל ידי כך גם ממתן את הגידול ביוממות.

יחד עם זאת, במובנים מסוימים פועלת הרכבת לשיפור תנאיה של האוכלוסייה המקומית, שהרי בהינתן רכבת, יכולים תושבי העיר הפריפריאלית ליהנות מתעסוקה מגוונת יותר, בשכר גבוה יותר, במרכז. אך במבט על הפריפריה כאזור ומקבץ רשויות (ולא כמקבץ של פרטים), נראה כי הרכבת אינה מתחשבת במרכיבים ייחודיים של המקום והיא עשויה להפוך את המקומי לפחות רלוונטי ואת הבין-מקומי, הארצי, לעיקר.

אוכלוסיות המושבים והקיבוצים בעידן של תמורות ויחסן למורשת הבנויה יעקב אלון

כמו במרחב הכפרי בכל העולם המערבי, כך גם בישראל עוברים היישובים במרחב הכפרי תמורות משמעותיות המשפיעות על זהותם. בתמורות אלה בולט חלקם של היישובים השיתופיים (קיבוצים ומושבים) המהווים את חלקו הגדול של המרחב הכפרי בישראל. יישובים אלה נתונים כיום ללחץ עיור הנובע מגידול האוכלוסייה בישראל ומשינויים בתפיסת עולמה שמגורים באזור כפרי הם חלק ממעמד חברתי ושאפה לאיכות חיים גבוהה. אלה גורמים לעליית ערך הקרקע, לפיתוח נדל"ן, לחדירת עסקים לא חקלאיים ולקליטה של תושבים חדשים במקום תושבים ותיקים שעזבו או במסגרת ההרחבות הקהילתיות. מטרת המחקר, הייתה אפוא לבחון את הקשר בין מאפייני האוכלוסייה במרחב השיתופי לבין יחסה לנכסי מורשת תרבות הקיימים במרחב מגוריה, לאור התמורות שחלו במרחב זה בשני העשורים האחרונים. בחינה זו נעשתה על-ידי על השוואה וניתוח סטטיסטי של סקר עמדות שנערך בקרב 630 נבדקים מ-38 יישובים שיתופיים, המייצגים את שתי צורות היישוב.

שאלות המחקר

מה מידת השפעה שיש למאפיינים הדמוגרפיים (צורת היישוב; האזור הגיאוגרפי בו ממוקם היישוב; קבוצת הגיל; וותק המגורים ביישוב; מעמד ביישוב; מקום המגורים ביישוב) על סוג התפקוד וסוג השימור המועדפים לנכס הראוי לשימור הנמצא בחלקים שונים במרחב היישוב.

מהי מידת השפעתם על היכרות עם תופעת השימור והערכים המיוחסים לה, על המודעות לתופעה ועל ההכרה בחשיבותה. כמו כן, מהי מידת השפעתם על מידת המעורבות בתהליך השימור ובהטלת האחריות על שימור ופיתוח נכסי המורשת. וכן, מהי מידת השפעתם על היחס לשימור נכסי מורשת בהתאם למצבם הפיסי של הנכסים ואפשרות הפיתוח הכלכלי שלהם.

ממצאי המחקר

ברמת צורת היישוב - נמצאה השפעה רבה של המאפיין הדמוגרפי צורת היישוב (קיבוץ או מושב), על הסוגיות: סוג התפקוד הרצוי לנכס והיחס לנכס המורשת הנובע ממצבו הפיסי ולהשקעה הנדרשת לשימורו. כך למשל, כלל אוכלוסיית הקיבוצים העדיפה יותר תפקוד תרבותי-חברתי או חינוכי, זאת לעומת כלל אוכלוסיית המושב שהעדיפה יותר תפקוד יזמי או חינוכי. לעומת זאת, בסוגיות, סוג השימור הרצוי לנכס, היכרות עם תחום השימור, הערך המיוחס לשימור, מודעות לתחום השימור, מעורבות בתהליך השימור והטלת האחריות לשימור, נמצאה השפעה מועטה או שלא נמצאה השפעה כלל. כך לדוגמה, כלל אוכלוסיית שתי צורות היישוב, בחרה קודם כל בשימור חלקי, ורק אחר כך בשימור כולל כסוג השימור הרצוי לנכס מורשת או חלק ניכר מהאוכלוסייה בשתי צורות היישוב, טען כי מידת ההיכרות שלו עם תחום שימור נכסי מורשת היא בינונית, וחלק קטן יותר טען למידת ההיכרות טובה. ברמת האזור הגיאוגרפי - נמצאה השפעה רבה של המאפיין הדמוגרפי האזור הגיאוגרפי בו נמצא היישוב (צפון, מרכז ודרום), בסוגיות: סוג השימור הרצוי לנכס, הערך המיוחס לשימור, מודעות לתחום השימור והיחס לנכס המורשת הנובע ממצבו הפיסי ולהשקעה הנדרשת לשימורו. כך למשל, אוכלוסיית יישובי אזור הצפון, הסכימה יותר מאוכלוסיות יישובי אזור המרכז והדרום שכדאי לשמר נכסים שאין בשימורם פוטנציאל כלכלי גבוה. עוד הסכימה אוכלוסיית יישובי אזור הצפון, שכדאי לשמר גם נכסים שרמת הבליא שלהם גבוהה ונדרשת השקעה גבוהה לשמרם. לעומת זאת, בסוגיות: סוג התפקוד הרצוי לנכס, הערך המיוחס לשימור,

כמו במרחב הכפרי
בכל העולם המערבי,
כך גם בישראל
עוברים היישובים
במרחב הכפרי
תמורות משמעותיות
המשפיעות על זהותם

מעורבות בתהליך השימור, היכרות עם תחום השימור והטלת האחריות לשימור, נמצאה השפעה מועטה או שלא נמצאה השפעה כלל. כך לדוגמא, חלק ניכר מהאוכלוסייה בכלל האזורים הגיאוגרפיים, טען כי מידת ההיכרות שלו עם תחום שימור נכסי מורשת היא בינונית, וחלק קטן יותר טען למידת ההיכרות טובה.

ברמת קבוצת הגיל - נמצאה השפעה רבה של המאפיין הדמוגרפי גיל האוכלוסייה בסוגיות: סוג שימור הרצוי לנכס, היכרות עם תחום השימור, מודעות לתחום השימור ומעורבות בתהליך השימור. כך למשל, אוכלוסיות המבוגרות והוותיקות, מודעות לתופעת השימור, הרבה יותר מקבוצת האוכלוסיות הצעירות. לעומת זאת, בסוגיות: סוג תפקוד הרצוי לנכס, הערך המיוחס לשימור, הטלת האחריות לשימור והיחס לשימור נכס המורשת הנובע ממצבו הפיסי ולהשקעה הנדרשת לשימורו, נמצאה השפעה מועטה או שלא נמצאה השפעה כלל.

ברמת הוותק - נמצאה השפעה רבה של המאפיין הדמוגרפי וותק המגורים ביישוב בסוגיה: היכרות עם תחום השימור. כך למשל, האוכלוסיות הוותיקות מכירות יותר את תופעת השימור הרבה יותר מהאוכלוסיות החדשות. לעומת זאת, בסוגיות: סוג תפקוד הרצוי לנכס, סוג שימור הרצוי לנכס, הערך המיוחס לשימור, מודעות לתחום השימור, מעורבות בתהליך השימור, הטלת האחריות לשימור והיחס לנכס המורשת הנובע ממצבו הפיסי ולהשקעה הנדרשת לשימורו, נמצאה השפעה מועטה או שלא נמצאה השפעה כלל. כך לדוגמא, רק קבוצות הגיל הצעירות באוכלוסיית הקיבוץ בחרו יותר בתפקוד יזמי לעומת קבוצת הגיל המבוגרת, ואילו במושב לא נמצא כלל הבדל.

ברמת המעמד - נמצאה השפעה רבה של המאפיין הדמוגרפי המעמד ביישוב (חבר באגודה או תושב) בסוגיות: היכרות עם תחום השימור, מודעות לתחום השימור ומעורבות בתהליך השימור. כך לדוגמא, קבוצת החברים הסכימה יותר מקבוצת התושבים שהיא רוצה להיות מעורבות בשימור נכסי מורשת ביישוב שלה. לעומת זאת, בסוגיות: סוג תפקוד הרצוי לנכס, סוג שימור הרצוי לנכס, הערך המיוחס לשימור, הטלת האחריות לשימור והיחס לנכס המורשת הנובע ממצבו הפיסי ולהשקעה הנדרשת לשימורו, נמצאה השפעה מועטה או שלא נמצאה השפעה כלל.

ברמת מקום המגורים ביישוב - נמצאה השפעה רבה של המאפיין הדמוגרפי מקום המגורים ביישוב (מתחם המגורים המקורי או שכונת ההרחבה), בסוגיה: מעורבות בתהליך השימור. כך למשל, קבוצת המתגוררים במתחם המקורי של היישוב הסכימה יותר מקבוצת התושבים המתגוררת בשכונת ההרחבה שהיא רוצה להיות מעורבות בשימור נכסי מורשת ביישוב שלה.

לעומת זאת, בסוגיות: סוג תפקוד הרצוי לנכס, סוג שימור הרצוי לנכס, היכרות עם תחום השימור, הערך המיוחס לשימור, מודעות לתחום השימור, הטלת האחריות לשימור והיחס לנכס המורשת הנובע ממצבו הפיסי ולהשקעה הנדרשת לשימורו נמצאה השפעה מועטה או שלא נמצאה השפעה כלל.

המסקנה העיקרית העולה ממחקר זה היא שככלל, יחסן של קבוצות האוכלוסייה השונות המרכיבות את המרחב השיתופי לנכסי מורשת התרבות המצויים במרחב הוא חיובי. יחד עם זאת, ההבחנה בין אוכלוסיות שתי צורות היישוב, ובין הקבוצות השונות המרכיבות כל צורת יישוב מצביעה על צורך בניתוח מעמיק יותר והיכרות עם מאפייניה של האוכלוסייה על כל רבדיה, רצונותיה וצרכיה.

**המסקנה העיקרית
העולה ממחקר זה
היא שככלל, יחסן של
קבוצות האוכלוסייה
השונות המרכיבות
את המרחב השיתופי
לנכסי מורשת
התרבות המצויים
במרחב הוא חיובי**

מאמצים יהודיים לקניית אחיזה במקומות הקדושים בארבע ערי הקודש בעת החדשה

דורן גורן

מחקר זה, נערך בהתאם לעקרונות המתודה הגיאוגרפית-היסטורית בהנחייתו של פרופ' יוסי כץ. נושאו המרכזי עסק בתיאור וניתוח המאמצים היהודיים לקניית אחיזה במקומות הקדושים בארבע ערי הקודש (ירושלים, חברון, צפת וטבריה) ובמרחב הכפרי הסובב אותן בתהליך ההתיישבות היהודית המחודשת בארץ-ישראל (1840-1948). במסגרת זו נשאלו מספר שאלות: מי היו היזמים שעסקו במלאכה? מה היו מניעיהם? היכן וכיצד הם פעלו? ומה היה יחסו ומעורבותו של הממסד הציוני בנושא? ממשקנות המחקר עולה כי במהלך התקופה הנדונה התמקדו הקהילות היהודיות בארבע ערי הקודש בהיאחזות במקומות הקדושים בסביבה המיידית שלהן באמצעות: אחזקתם, שיקומם, פיתוחם והנגשתם. במקרים שבהם היו אתרי הקודש בבעלות לא-יהודית, יזמו היהודים תכניות לרכישתם ולעיתים כדי להתיישב בסמיכות אליהם. תופעה גיאוגרפית-היסטורית-תרבותית זו התפתחה בשלהי התקופה העות'מאנית (-1918 1840) והוסיפה להתקיים בתקופת המנדט הבריטי (1918-1948) ולאחר הקמת מדינת ישראל.

מספר גורמים הובילו להיווצרות התופעה בשלהי התקופה העות'מאנית. המניעים המרכזיים לכך היו פגיעה פיזית במקומות הקדושים ליהודים ומניעת חופש הפולחן היהודי בהם מצד האוכלוסייה הערבית המקומית, שהתגוררה בקרבתם וגבתה דמי חסות

מהקהילות היהודיות, לא אחת תוך שימוש באלימות כלפיהן. במקביל נערכו במהלך התקופה רפורמות מרחיקות לכת באימפריה העות'מאנית, שהביאו לחופש דת, שוויון זכויות למיעוטים ולחקיקה אגררית אשר אפשרה לנתינים עות'מאניים שאינם מוסלמים ולנתינים זרים לרכוש בתים וקרקעות בארץ-ישראל. תחיקה זו הובילה לתחרות עיקשת שהתנהלה במרחב הארץ-ישראלי, בין הקהילות היהודיות המקומיות לבין המעצמות הזרות ומוסדות דת ומחקר נוצריים, בדבר רכישת אדמות ונכסים בעלי משמעות – דתית, היסטורית ומדינית. סיבה נוספת טמונה בראשית החקירה המדעית של ארץ הקודש ובעיקר במחקר הארכיאולוגי שלה, שהביאו לתרעומת בקרב יהודי ארץ-ישראל והתפוצות בגין חילול מערכות קבורה קדומות והרס חורבות עתיקות שלא אחת שימשו אתרי עלייה לרגל מקדמת דנא.

בצד כל אותם גורמים יש להותיר מקום נכבד להתפתחות ארבע ערי הקודש, שצמחו באופן ניכר באותן שנים והשפיעו רבות על גודלו ותפרוסתו של היישוב היהודי בהן. בתהליך זה, פעלו יהודים להיאחזות במקומות הקדושים הן במרחב העירוני והן במרחב הכפרי. אולם מאמצייהם נתקלו במגוון קשיים שעמדו להם לרועץ כגון - קבלת רישיונות והיתרים מרשויות השלטון העות'מאני ומאוחר יותר מהממשל הבריטי הנוגעים לרכישת קרקעות ובנייה, לשיקום אתרי קודש, ולעלייה לרגל וביקורי תיירים; היצע האדמות למכירה; שער האדמה שערכה ההיסטורי עלה לעיתים מזמנות על שווייה הריאלי; דלילות במשאבים כלכליים; מתיחות עם שכניהם הערבים; היעדר תשתית תחבורתית וביטחון בדרכים; ומיקום המקומות הקדושים ביחס לגלעין היישוב היהודי הקיים או המתוכנן.

על כל אותם קשיים האפיל המשבר החברתי, שפקד את היישוב היהודי בארץ-ישראל וערער את יציבותו ואחדותו. משבר זה נותר עקב המתח ששרר בין היישוב הישן לבין היישוב החדש, ובשל העימותים הפנימיים שהתחוללו בתוך היישוב הישן, עקב התפצלותו לעדות משנה והתנהלותם של מאבקי יוקרה פנים-עדתיים בקרב מנהיגיו. בניגוד-לכך, היו מקרים שבהם השחתת המקומות הקדושים ומניעת גישה חופשית ליהודים אליהם בידי ערבים מקומיים הובילה לליכוד השורות והולידה שיתוף פעולה בין הצדדים המתנצחים. לחיזוק היאחזות היהודית במקומות הקדושים וכפתרון למצוקת דיור התיישבו בקרבתם בדרך-כלל בני מעמד חברתי-כלכלי נמוך. אך בשל אמצעיהם הדלים של המתיישבים ואי-תמיכה מספקת מצד מוסדות הקהילה והגופים המיישבים הוקמו במרבית המקרים משכנות עוני, שנגטשו בתקופת המנדט בצל המאורעות הביטחוניים ובלחץ המצב הכלכלי. במקביל הוטחה על

**מי היו היזמים שעסקו
במלאכה? מה היו
מניעיהם? היכן וכיצד
הם פעלו? ומה היה
יחסו ומעורבותו
של הממסד הציוני
בנושא?**

הנהגת הקהילות היהודיות המקומיות ומאוחר יותר נגד המוסדות הלאומיים ביקורת נוקבת מבית ומחוץ כנגד רפיון ידיהם בהגנה על המקומות הקדושים, שהביאה במקרה הטוב להזנחתם ובמקרה הרע לנישולם מבעלות יהודית.

בנוסף-לכך ממצאי המחקר מלמדים כי לא ניתן להצביע על קיומה של תכנית יהודית סדורה לקניית אחיזה במקומות הקדושים בארבע ערי הקודש בתהליך ההתיישבות היהודית המחודשת בארץ-ישראל (1840-1948). במילים אחרות, לא ניתן לזהות אסטרטגיה יהודית כוללת לגאולת המקומות הקדושים ביחידת החקירה בתקופה הנדונה. ברוב המקרים היו אלה יוזמות מטעם גופים ציבוריים או אישים פרטיים, שצצו בשטח בהתאם לנסיבות וסבלו לעיתים מזומנות מחוסר תיאום ביניהן. בראש ובראשונה עסקו במלאכה, יהודים ומוסדות מקרב בני 'היישוב הישן' על שלל גוונים. לאחר שחזו במצוקת אחיהם במהלך ביקוריהם בארץ-ישראל הצטרפו גם נדבנים ופילנתרופים מהתפוצות לגאולת המקומות הקדושים ושיקומם למען הקהילות היהודיות המקומיות, עולי-רגל ומבקרים יהודים. בד-בבד הועלו גם יוזמות פרטיות מטעם ארגונים, רבנים ואנשי שם שישבו בגולה, אך הם ניזונו מידיעות מקוטעות על אתרי הקודש ממקורות משניים. האחרונים לא היו מודעים כלל לדרכים המשפטיות לרכישתם, ונאלצו לפעול "בשלט רחוק", באמצעות מתווכים ואנשי קש. בשלב מאוחר יותר הצטרפו לעושים במלאכה בני 'היישוב החדש' - ביניהם ניתן למנות את 'חובבי-ציון', שנהנו מתמיכת 'הוועד האודסאי' ונציגי הממסד הציוני בארץ-ישראל, אך אלה סבלו מחסרון כיס תמידי בסוגיית המקומות הקדושים.

בתקופת המנדט החיל הממשל הבריטי את הסטטוס-קוו העות'מאני במקומות הקדושים, והקים את מחלקת העתיקות הממשלתית שבמסגרת עבודתה פעלה לשימורם ותיקונם. בפועל הגבילה מדיניות זו את רכישתם ושיקומם של אתרים בעלי ערך דתי והיסטורי בידי יהודים ולא הותירה לאחרונים ברירה אלא לבצע בהם חפירות ארכיאולוגיות או לפעול לרישומם כהקדשים. בפרק זמן זה התחדדו היחסים בין היהודים למוסלמים על רקע לאומי ונעשה שימוש במקומות הקדושים המשותפים לשתי הדתות לליבוי הסכסוך בין הצדדים, וככלי שרת לצבירת הישגים מדיניים. בתוך כך נותר מספר רב של אתרי קודש בבעלות וחזקה מוסלמית הן בידיים פרטיות, הן כהקדשים בנאמנות משפחות מוסלמיות והן בניהול ופיקוח של הווקף המוסלמי והמועצה המוסלמית העליונה.

מניתוח העובדות ההיסטוריות שהוצגו במחקר עולה כי מאז הקמתה פעלה ההסתדרות הציונית למען המקומות הקדושים רק למראית עין, ולא השקיעה בארבע ערי הקודש את מיטב כספה ומרצה. ההנהגה הציונית אמנם הכירה בחשיבות קרקעות בעלות ערך דתי והיסטורי ועמדה על הצורך בהעברתן לבעלות הלאום היהודי. אולם בפועל בחר הממסד הציוני להטיל את יבבו ואת כל כובד משקלו על אתרים-היסטוריים בעלי אופי לאומי המסמלים את תקומת עם ישראל בארצו. במרבית המקרים שבהם היה מעורב הממסד הציוני, מלאכת הרכישה והפיתוח של המקומות הקדושים נעשתה בידיים

פרטיות או בכספי תרומות וקרנות מיוחדות שנועדו מלכתחילה למטרה זו ללא תמיכת ההון הלאומי. אך זה לא מנע מהמוסדות הלאומיים להשתמש בעשייה זו לצרכי הסברה וגיוס כספים מיהדות התפוצות להמשך המפעל הציוני. חריג לכך הייתה עבודת הוועד הלאומי והרבנות הראשית לארץ-ישראל, שהכירו בחשיבותם של המקומות הקדושים ואתרים בעלי משמעות סמלית לעם ישראל, ופעלו ללא לאות לביסוס הבעלות והאחיזה היהודית בהם באמצעים: הלכתיים, משפטיים, התיישבותיים, כלכליים ומדיניים.

**מניתוח העובדות
ההיסטוריות שהוצגו
במחקר עולה כי
מאז הקמתה פעלה
ההסתדרות הציונית
למען המקומות
הקדושים רק למראית
עין, ולא השקיעה
בארבע ערי הקודש את
מיטב כספה ומרצה**

מפגשים בין נכסי מורשת תרבות בנויה ושטחים פתוחים ערכיים

הערכה מחדש של האמנה הבין-לאומית למורשת טבע ותרבות 1972 פרופסור עירית עמית-כהן

בשנת 1972 נחתמה האמנה למורשת טבע ולמורשת תרבות שתרמה לייסודה של וועדה בינלאומית בחסות אונסקו, הוועדה למורשת עולמית. מטרת האמנה הייתה להכריז על נכסי טבע ותרבות המבטאים ערך אוניברסאלי יוצא דופן (outstanding universal value) כראויים לשימור ומשום כך – להיכלל ברשימת המורשת העולמית. כבר בראשית הדרך, עת נתנו הגדרות נפרדות ליצירה הטבעית וליצירה התרבותית, צרפו למורשת התרבותית את המונח 'אתרים' ופירטו לצד אזורים הכוללים אתרים ארכיאולוגיים גם 'יצירות אנושיות או יצירות משולבות של טבע ואדם'. לאותה אמנה צרפה אף הגדרה של 'אתר מעורב' - 'לו מאפיינים טבעיים ותרבותיים ושעונה להגדרות מורשת טבע ומורשת תרבות' (האמנה למורשת טבע ותרבות 1972). בשנת 1992 החליטו הגופים המייצגים לאונסקו בנושאי טבע (IUCN) ובנושאי תרבות (ICOMOS) להבליט את הצירוף של נוף טבעי ותרבותי והוסיפו הגדרה חדשה לרשימת המורשת העולמית - 'נוף תרבותי', המייצג 'שילוב של עבודת הטבע ובני אדם'. בהערכת ערכי הטבע והתרבות המתקיימים בנופי תרבות התבקש הגוף המייצג לנושאי טבע – IUCN להתייחס לשיקולים אקולוגיים אך גם לבחון אם הנוף מייצג עדות לדוגמא ייחודית ויוצאת מהכלל של קשרי גומלין בין אדם לטבע ולמצאים בעלי חשיבות היסטורית.

בשעה שנכתבות מילים אלה חוגגים ברבות מהמדינות החתומות על אמנת המורשת העולמית משנת 1972 ארבעים שנה לקיומה. האמנה אמנם השתנתה במהלך השנים, נוספו לה הגדרות, המלצות ותכניות אופרטיביות ליישומה, אך היא שומרת על מעמדה כגורם מרכזי בחיזוק המודעות לחשיבותן של מורשת הטבע ומורשת התרבות ולצורך בשימור התופעה וייחודה גם עבור הדור הבא. למרות ההכרה בחשיבות המפגש בין טבע ותרבות, עדין חסרה חשיבה ממסדית-תכנונית המשלבת בין הכרזה על שטחים פתוחים וההכרה ברגישותם האקולוגית לבין הכרזה על שימור נכסי תרבות המשובצים בתוכם, שהישרדותם תלויה במידת המעורבות הנדרשת לשמורם והכוללת את ייצוב הנכס למניעת הידרדרותו ולעתים גם את פיתוחו.

ישראל איננה שונה ממדינות אחרות בעולם. גם בה מתרחב הדיון בייחודו הנופי-תרבותי של המרחב ואמנת המורשת העולמית זוכה למעמד נכבד, אלא שגם בה מערכות התכנון מוותרות על הכנתן של תכניות פיתוח עבור נכסי מורשת המשובצים בתוך השטחים הפתוחים, זאת משום החשש לפגיעה בשטחים הפתוחים, בשמורות הטבע המשובצות בתוכם ואף בשדות, במטעים וביערות נטועים הנכללים בהם. יעידו על נטייה זו תכניות מתאר ארציות ומחוזיות שהתייחסו לשטחים פתוחים או למורשת תרבות, אבל לא הפגישו ביניהם ולא הציגו פתרונות פיתוח. חסרונו של תכנון משלב גורם להתעלמות מנכסי תרבות, להידרדרות במצבם ובסופו של דבר למחיקתם. כדי להתמודד עם מצב זה מתקיים מחקר רחב שמטרתו לבסס את הטענה שזיהוי של מארג מוטה שימור המורכב מפסיפס של שטחים פתוחים איכותיים שהוגדרו בתכניות מתאר ארציות ומחוזיות כזכאים לשימור ברמה גבוהה ושל נכסי מורשת בנויה המשובצים בתוכם זכאי להגדרה שתקדם התייחסות ייחודית תכנונית לתופעה ותציג פתרונות למזעור החשש מפגיעה בנוף האיכותי האקולוגי בעקבות התערבות בשימורו של נכס בנוי. המחקר מתמודד עם שלוש שאלות:

1. מה המאפיינים ומה ערכו של מפגש המתקיים בין נכסי מורשת תרבות בנויה ובין שטחים פתוחים איכותיים?
2. כיצד מתייחסות למפגש שכזה תכניות מתאר ארציות ומחוזיות קיימות?
3. מה משמעות הצירוף הלשוני 'שימור ופיתוח נכס מורשת תרבות הממוקם בתוך שטח פתוח', ומה תרומתו ליצירת מארג מוטה שימור? כדי לענות על שאלות אלה נבחרו שטחים פתוחים במחוז מרכז שהוחלט לשמרם בגלל ערכיותם האקולוגית ושבתוכם משובצים נכסי מורשת בנויה. בנכסים אלה נכללים מבני פרדס, מתקנים חקלאיים ותשתיות. המחקר בוחן את מעמדם של שטחים ונכסים אלה בתכניות הארציות והמחוזיות; מאפיין את ערכיותם של הנכסים ושל השטחים; מנתח את הביקושים ואת אפשרויות הפיתוח של הנכסים לצד החששות מהפגיעה האקולוגית; מציג המלצות ודרכים לפתרון. התצלומים המצורפים לתקציר זה מאירים את המפגש בו דן המחקר ואת התהייה, מדוע ההתייחסות המשלבת עליה הוכרז באמנת המורשת העולמית בשנת 1972, לא מתממשת בתכנון הישראלי בשנת 2012.

Reflections on an Israeli geography field trip by a visiting Australian academic

by
Dr Ruth E Lawrence
LaTrobe University, Australia

I came to Israel in mid October 2012 as part of the “In the Steps of the Light Horse” tour, which commemorates the role of the ANZACs (Australian and New Zealand Army Corps) in World War I in Palestine and, in particular, the victory of the Australian Light Horse in the Battle of Beersheba on 31 October 1917. I was part of the contingent of horse riders who rode in the footsteps of several of my ancestors who fought in this land in 1917/18. I had taken a few weeks leave from my job as a Senior Lecturer in Geography/Environmental Studies at LaTrobe University, Australia, to complete the tour.

After the field trip, I visited my friends of many years: Dr Michael and Ruti Sofer. I met Michael when we were both studying for our PhD’s at Melbourne University, Australia, back in the 1980s. I thought it would be a nice change of pace staying at Michael and Ruti’s place catching up on things, but Michael had other ideas. He had several field trips scheduled for the two weeks I was there, and invited – no, insisted – I come along! I thought it would be good to check out how Israeli academics run field trips and also see parts of Israel not visited by tourists. So off I went to the Galilee area for a couple of field trips with his geography students. Here’s Michael pontificating to his students about the issues of settlement for Arab, Jewish and Druze settlements in the Upper Galilee near the Lebanese border. Of course, there

was the obligatory group photo, and the students insisted I join them. Although Hebrew was spoken on the field trip, I

didn’t have any trouble getting someone to translate or summarize what was being said. The students were very friendly, especially when they heard I’d come to Israel as part

of the Light Horse tour – they were fascinated with my family connection to their land. On one level, the field trip was exactly the same as I run field trips in Australia – the same logistical issues to deal with relating to route selection, student management, guest speaker organisation, accommodation, transport, etc. On the other hand, there were some noteworthy differences.

Firstly, the average age of the students was considerably higher than what I teach. Compulsory army service followed by the (almost) obligatory overseas travel for a year or so, means Israeli students are usually in their mid-20s before they study at university, and thus more mature than Australian University students.

Secondly, there is not the same attraction to alcohol amongst Israeli Uni students compared to Aussies. In my School at La Trobe University, the only way we can manage alcohol and drug use on trips is to ban it altogether. When I asked Michael about his policy on such things, he looked blank. He said it had never been an issue and didn’t expect it to become one. Lucky guy!

Thirdly (and this is a big difference), in Australia we don’t have to hire security personnel to accompany us on field trips! Michael is obliged to have a security presence on all his field trips! This guy came with us everywhere, a always carried his first aid back pack and pistol! When I asked him what sort of incidents he would expect to encounter, he mentioned random knife attacks. It dawned on me that the first aid

pack was there primarily to help terror victims rather than snake/spider bites as per Australia!

Fourthly I found the relationship of the Israeli students to neighbouring countries to be interesting. At one location, Michael asked me to talk about the geomorphology/landforms of the area, and I mentioned that the volcanic landscapes of the Upper Galilee and Golan Heights were part of a much larger volcanic province that extended into Syria and Lebanon. Being aware that Israelis can’t visit either of those countries because they don’t have a peace treaty with them, I made the point that I was probably the only person in the group who had been to Syria or Lebanon thanks to my Australian passport. A short time later, I was approached by

one guy who told me he had been to both countries! When I enquired further, he said he'd flown over Syria in an Israeli fighter jet, and that he had fought in the 2006 war in southern Lebanon! In fact, when Michael took us to a location where we had a good view into southern Lebanon, he asked to borrow my binoculars to check out the places where he'd fought. He wanted to locate a certain Lebanese village that

had an incredibly steep approach made all the more difficult because of the weight he was carrying on his back at the time. This was the first time he'd looked into Lebanon since 2006 and was obviously facing some demons. I asked him what he was remembering and he commented on having to kill Iranian soldiers as well as Hezbollah fighters in that war. Thinking that it was unfair that the Iranians were involved, I commented that it was good that he'd been able to eliminate the Iranian soldiers. He then turned to me and said that it wasn't good to kill anyone: I felt quite chastised!

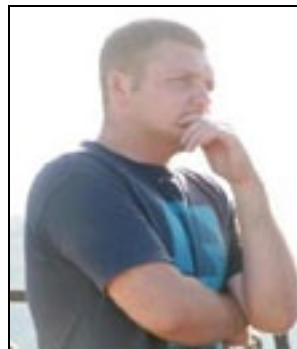
This then led to the fifth observable difference between Israeli and Aussie Uni students. Given the number of conflicts Israelis have been involved in recently, and the fact that it is young people who engage in these conflicts, the proportion of the total Israeli population with psychological war wounds would be far higher than for Australia. I asked Michael how Israeli Universities dealt with students who had experienced such trauma, and he just shrugged his shoulders and indicated that many staff also have unpleasant war memories! What can you say?

Sixthly, I was impressed with the attention paid by Israeli Uni students to news and current affairs. In Australia, it is soooo difficult to get students to engage with current affairs, but not so for the Israelis! They listen to the news all the time! I guess it makes a difference when you've living in that part of the world where events in either your own country or your next door neighbour's country is the #1 news item in the international media every day!

It was in the middle of this 3-day field trip that news came through of the assassination of the head of Hamas, Ahmed Jaabari, by the Israeli Defence Force. I'll never forget the student's reaction to that news. The mood in the bus went from the usual jovial student chatter to deathly silence for about five minutes. Initially, I was thinking how good it was that they were so interested in current affairs, until I realised that the silence was due to each student having to process the personal ramifications of that news. As Michael pointed out to me, each of his students were in the Israeli Army reserve and they knew that Jaabari's assassination would lead to retaliation on the part of Hamas, that would ultimately lead to

conflict, and it may be them who would be fighting that conflict! From that point onwards, the bus driver was periodically harassed to put the news radio on.

That same day we heard that the IDF had given a name to the operation that started with Jaabari's assassination – it was to be called 'Operation Pillar of Defence'. Once Jaabari was killed, the reaction of the Gazans was predictable – they went ballistic! Instead of a few rockets every day, for the seven days following his death on 14 November, the Gazans fired 1456 rockets/ missiles/mortars into Israel! Although the students seemed to be on elevated alert over the military action, they were also busily taking notes for their assignment as all good students do! As Michael told me, when you live in Israel, you have to develop the ability to switch on and off. On the one hand the students were asking for the radio, but then after a while the bus driver would put some music on and the students would turn to thinking about the regional geography

of the Upper Galilee! However, this student of Russian descent was obviously very distracted. When I happened to ask him what was then being said in Hebrew, he responded that he had no idea! This was unusual as all the students showed a good level of connection with the content of the trip. He then related to me that he had a

good friend living near the Gaza strip who was really scared by all the rockets, and he was organising for her to relocate to his home in Tel Aviv! For the next hour or two, he spent more time on his mobile phone than taking notes. Michael was aware of what was happening and didn't/couldn't say anything.

When the field trip was over and we were heading back to Tel Aviv, the students were in post-trip party mode until someone heard another snippet of news. So, the bus driver was again commanded to turn on the radio and the students again listened attentively to the latest news in Hebrew. When we stopped for a toilet break, one girl asked me if I'd heard the latest news. I told her that I was aware that Operation Pillar of Defence had commenced and she said "No, no, that's old news! I'm talking about the news within the last few minutes when a rocket was fired on Tel Aviv". That was obviously noteworthy, as it was the first time a rocket had been launched from Gaza that had actually reached Tel Aviv. Everyone knew it was possible but it hadn't happened before. And we were heading to Tel Aviv! Mmmmm! But the same girl told me "Don't worry, Israel is a large country (a relative statement given that Israel is only one third the size of Australia's smallest state, Tasmania!) and not to worry because the Iron Dome would protect everyone!" Strangely enough, I wasn't worried. I guess I was thinking in terms of probabilities – I knew the Gazans didn't have the technology to make precision strikes like the Israelis did, and I mentally calculated that the probability of being hit by a missile was miniscule. I guess I was also reading the body language of the Israelis – they weren't making plans to evacuate, so I took confidence from that! The trip made me appreciate the tranquillity of teaching students in the Australian outdoors!

שחזור העבר לשם עיצוב ההווה

ספר חדש מאת פרופסור עירית עמית-כהן

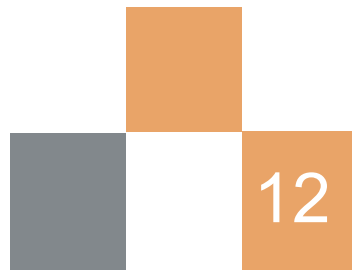
במהלך חודש נובמבר 2012 יצא לאור ספרה של פרופסור עירית עמית-כהן, חברת סגל במחלקה לגאוגרפיה וסביבה המתמחה בקשרים בין שימור, תכנון ופיתוח והעומדת בראש מסלול לתואר שני 'שימור ופיתוח נוף ונכסי תרבות'. הספר שכתורת: *Zionism and Free Enterprise – the Story of Private Entrepreneurs in Citrus Plantation in Palestine* יצא לאור בשיתוף פעולה בין הוצאת ספרים בגרמניה DE GRUYTER המתמחה בפרסום ספרות מחקרית לבין

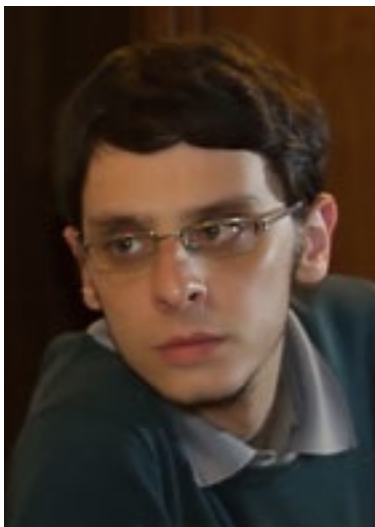
הוצאת הספרים מאגנס שליד האוניברסיטה העברית בירושלים והמתמקדת בספרות מחקרית בנושאי ארץ ישראל. הספר מטרתו לחשוף את סיפורם של יזמים פרטיים שהשקיעו בארץ ישראל בשנות העשרים, השלושים והארבעים של המאה העשרים בפיתוח ענף הפרדסנות, בחרושת, בעסקי תרבות ובנדל"ן ועל ידי כך שינו את תפיסת המרחב הארץ-ישראלי ואת פוטנציאל הפיתוח שלו, ובה בעת את עיצובו. היזמים רובם לא התיישבו בארץ ישראל, וכפי שפעלו בארץ ישראל כך גם פעלו בארצות אחרות:

ארה"ב, קנדה, אנגליה, דרום אפריקה ומצרים. למרות מאפייניהם היזמיים את פעילותם בארץ ישראל לא ניתן להפריד מתחושת השליחות שליוותה אותם – ציונות שכוונתה ליצור בארץ ישראל מרכז כלכלי-חברתי-תרבותי איתן עבור המזרח התיכון כולו. שליחות זו מתחדדת עוד יותר לאור השנים בהן פעלו שהתאפיינו במשברים כלכליים עולמיים ומקומיים ובמלחמות, מלחמת איטליה-חבש ומלחמת העולם השנייה.

פעילותם של היזמים הללו פסקה לאחר קום המדינה, אבל הם הותירו בנוף עקבות רבים: מבנים מונומנטאליים, מבנים חקלאיים, שטחי פרדסים וברושים תוחמים אותם, גנים פרטיים, קרקעות עליהן נבנו שכונות, לוחות נחושת במבני ציבור ושמם ותרומתם רקועים בתוכם. במשך שנים עמדו שרידים אלה, נחבאים בתוך פרדסים, או ברחובות ערים, במרכזים היסטוריים שפיתוחם התעכב. הם התחילו לעורר עניין כשנחשפו בעקבות השינוי שחל בפיתוחו של המרחב הישראלי: הפרדסים נעקרו, ואת המרכזים ההיסטוריים גילו כוחות הנדל"ן.

ואכן, מטרת הספר מרובעת: האחת, ליצור מודעות ערכית לשרידים ההיסטוריים של מפעליהם הכלכליים ולעודד את שימורם. השנייה – לחשוף תופעה כלכלית לא מוכרת, שעניינה תפיסה כלכלית ופעילות יזומה של משקיעים בארץ ישראל שבחרו להשקיע בה בגלל הפוטנציאל הכלכלי שלה, כך האמינו, ובגלל חפצם לחזקה ולהפוך אותה למרכז בולט בייחודו הכלכלי והחברתי. השלישית - לקרב את אלה שלא מכירים את הנוף הישראלי ואת תולדותיו ולעודד אותם להתעניין בהם, להתעמק ולחקור כדי שלא יתפסו לאמירות לא מבוססות. הרביעית – לעודד חוקרים וסטודנטים לחקור את הנוף הפיסי העכשווי, לפרקו לשלושת ממדיו ולצרף אליו את ממד הזמן, העבר, הווה והעתיד. על ידי כך יצרו כלים לפענוח הנוף, יוכלו להבינו, לתכננו, לפתחו וגם לדאוג להישרדות נכסיו הייחודיים גם עבור הדורות הבאים.

כולם מדברים על ירוק, אף אחד לא מדבר על טבע

פבל בלסקי

בשלל קורסי המחלקה אנו למדים הדיסציפלינות השונות, ואחד השימושים הנגזרים מכך לקריירה עתידית הוא נושא איכות הסביבה ותכנון בר-קיימא. אך נדמה שבמקביל להצגת הבעיות, יש דגש מעט לדרכי הפתרון, ועוד יותר לנושאי הליבה שמסומנים בטאבו החברתי.

בשעורי איכות הסביבה אנו למדים כי גרעין הבעיות טמון בגידול האוכלוסיה והדרישה לאיכות חיים מתעצמת. בשעורי תכנון ועיור לומדים על חשיבות שמירת מרחב פתוח ולאו דווקא לצורכי תכנון עתידי, אלא סתם, כי צריך עוד קצת מקום לטבע בחיינו. בשעורי הביוגיאוגרפיה לומדים כיצד המגוון החי מתאים עצמו לתנאי הסביבה בהרמוניה וכיצד האדם מעוות את סביבתו לנוחיותו המיידית. אז נכון, כל עיתון אוהב לקשט עצמו בכתבות "ירוקות" על טכנולוגיות בחזית המדע ה"מצמצמות את טביעת הרגל האקולוגית של האדם", על "אמנות להורדת זיהום המים בנהרות במדינות עולם שלישי" ש"צריך להפנים כי פגיענו בכדור"א היא בעצם בומרנג העלול לחזור אלינו בעתיד. אבל האם משיהו העיז להישיר מבט אל הבעיה האמיתית? "בנו", "שלנו", "לנו", "אנחנו". האם 60 אלף שנות אבולוציה עדיין משאירים אותנו באינטלגנציה האגואיסטית של קוף? אני מקווה שלא.

האם 60 אלף שנות אבולוציה עדיין משאירים אותנו באינטלגנציה האגואיסטית של קוף? אני מקווה שלא

אז כן, אני מבקש להסיר את השרשראות מהנושאים הכואבים באמת. גידול האוכלוסיה, הצרכנות האימפולסיבית העיוורת המכלה את כיסנו ומוחנו, טביעת הרגל האקולוגית שלנו בדברים הבסיסיים – "בית פרטי באיזור הכפרי", "כביש מהיר נוסף להציל נפשנו מהפקקים האלה", "וה"עוף לשבת שהובטח לילדים הקטנים"... (אי שם בארצות הברית הטובעת בראשי בקר).

אז בואו נדבר על כל אלו.

אז לפני שמדברים על פתרונות ירוקים, חשבו לרגע, איך ייראה העולם לא 20 שנה אחר כניסת חוק לחיוב כסף על שקיות בסופר, אלא עוד 300 שנה - אחרי שמיליוני טונות פלסטיק חדשות יכסו כל פיסת ירק ציבורית בערי העולם וכל זה רק כי רצינו "אייפון חדש במחיר שפוי".

שכן הלוגו המפורסם צודק בטענתו: **reuse, reduce, recycle**.

עבדכם הנאמן (והרוטן).
פבל בלסקי.

בין שמים וארץ

ברכה קספו

150 מזמורי השירה שכתב משורר התהילים, דוד המלך עליו השלום, מפגישים אותנו עם תיאורי הטבע העוצמתיים ביותר הנלמדים במסגרת לימודי הגיאוגרפיה הפיזית. עידן הטכנולוגיה מאפשר לנו "להתמודד" עם כוחות הטבע תחת עין העדשה, ולתת אינטרפרטציה מדעית לתופעות הטבע השונות.

דוד המלך, מלכה השני של עם-ישראל, הנער האדמוני שקם מתוך השדה (כרועה צאן), אל תוך שדה הקרב (בקרב מול גולית הפלשתית), מתאר לנו את הגיאוגרפיה המיטבית, הנקייה מכל מדד כמותי, מתוך עין ולב של אדם מאמין הרואה בטבע הסובב אותו בריאה אלוקית טהורה.

ספר תהילים שופע מוטיבים גיאוגרפיים הבאים לידי ביטוי בתיאורי האנשה רבים, דימויים רבים של נופים, ואף אנלוגיות רבות המקשרות את תופעות הטבע הפיזיות-לאדם ולמצבו הקיומי, הרוחני ואף הגשמי.

על במה זו אפרט בדוגמאות קצרות שלושה תיאורים גיאוגרפיים השופכים אור על דמותו הנאצלת של דוד המלך, כאדם מאמין, עניו, בעל כישרון ורגישות הראויה למלך ישראל (הדברים רבים ויפים וראוי להוסיף ולחקור אותם בצורה רחבה ומעמיקה).

בסדר הלל, הנקרא כחלק מתפילת שחרית בימים מיוחדים לעמ"י (כראש חודש, חול המועד ועוד...), מוזכר מזמור קט"ה - "ההרים רקדו כאילים גבעות כבני צאן.. ההפכי הצור אגם מים חלמיש (אבן קשה) למעינו מים". ההרים רוקדים, גבעה יכולה לנוע ככבשה הרועה באחו-שמחת הטבע! ממש כמו בשיאו של האביב, תיאור של יום חג לגיאוגרפיה הפיזית, המאסיבית, היציבה. אותם עצמים אשר עוצבו בתהליך של אלפי, ומאות אלפי שנים-מקבלים חיות בעיני אדם שכל כולו חיות - "נהרות ימחאו כף, יחד הרים ירננו" (מזמור צ"ח).

על במה זו אפרט
בדוגמאות קצרות
שלושה תיאורים
גיאוגרפיים השופכים
אור על דמותו
הנאצלת של דוד
המלך, כאדם מאמין,
עניו, בעל כישרון
ורגישות הראויה
למלך ישראל

פן נוסף של הגיאוגרפיה הפיזית המתאר את תחום הקלימטולוגיה (תורת האקלים), מופיע במזמור קמ"ז - "הנותן שלג-כצמר, כפור-כאפר יפזר. משליך קרחו-כפיתים, לפני קרתו - מי יעמוד?". במזמור מתוארים שלושה סוגי משקעים שונים: שלג, כפור וקרח (מושגים התואמים את המושגים המדעיים של ימינו!), המקבלים דימויים אשר

עוזרים לנו להבין את המרקם השונה של החומרים (צמר..), את כמות/צבע החומר (אפר..). ואת צורתו (כפיתים-רשי: פתיתין פתיתין).

הדוגמא האחרונה מדברת על האדם הרואה את הטבע הדומם כמראה המשקפת לו את מצבו הקיומי, הגשמי, הנפשי, הרוחני ואת הרגשתו הפנימית ביותר הבאה לידי ביטוי דווקא בעוצמות השקטות של איתני הטבע - "פרשתי ידי אליך, נפשי כארץ עייפה לך סלה" (מזמור קמ"ג). דוגמא נוספת מופיעה במזמור קכ"ז (אשר נהוג לאומרו בסמוך לברכת המזון, בתום סעודה על פת) - "שובה ה' את שביטנו כאפיקים בנגב". קרקע הנגב אשר נוטה לפתח קרום המונע חלחול מים, דבר היוצר איטום של פני השטח והתפתחות של נגר עילי ושיטפונות רבים המאפיינים את האזור. בדיוק כך מבקש דוד המלך מבורא עולם להשיב את עם-ישראל לארצו. ממש כמו שיטפון גדול ועוצמתי באפיק הנגב, שלעיתים נראה לנו צחיח ושקט-שקט.

סיור אוקיינוגרפיה
ב-22.11.12 יצאנו להפלגה מול חופי הרצליה
כחלק מקורס אוקיינוגרפיה של המרצה
פרופ סטיב ברנר.
בקורס אנו לומדים על תכונות הים השונות
והשתנותן עם העמוק וההשפעה של כך
על החי הימי.
יצאנו למרחק של כ-16 קמ אל הים, השקענו
ציוד דגימה ועקבנו אחר המדידות השונות.

בדרך ליוו אותנו שיירה של כעשרה דולפינים
ודגים מעופפים.

הסיור עזר להמחיש את החומר הנלמד
בכיתה, המועבר בליוו גרפים ותרשימים
רבים (מאוד!).

אחת מהחוויות המיוחדות שבתואר שלנו!

פבל בלסקי

תצפית מהר מירון - מחליפים את הטופוגרפיה ההרדית בזו האנושית

צדים (במצלמות) ציפורים באגמון החולה פנינת הטבע של הצפון

זאב פרל, ראש עיריית צפת לשעבר, מנחיל ידע ורוח על צפת לדורותיה..

מפעל החיים של מפקד תחנת משטרת תרשיחא איתן רז, מוצג במלוא תפארתו

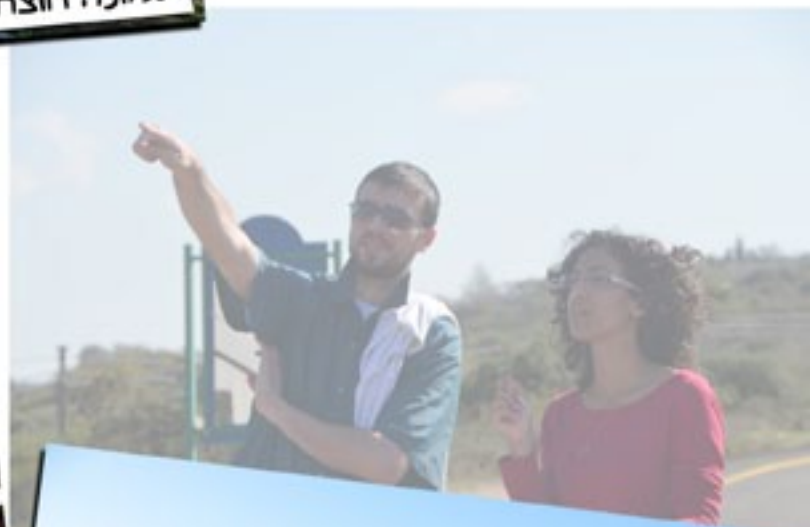
תמונה חוצת-שנים (א ו-ב) אחת שווה אלף מדרגות!

אחרי כיבוש פסגת הר מירון - ממשיכים להר אביתר. עוד רבה היא הדרך... מסע מהגזרה הוולקנית לגזרה הגידנית

שקט! הדיון התחיל... במליאת המועצה האזורית מרום הגליל

פרץ מסביר..

אירוח חם וסיור במרכז קיימות מקומית + מפגש עם נציג איגוד ערים לאיכות הסביבה ד"ר חוסיין טרביה

שמן וטחינה בבית הבד של אבטליון

המחלקה לגיאוגרפיה וסביבה

טל. 03-5318341 ,03-5318340
אימייל: Geog.Dept@mail.biu.ac.il

אתר המחלקה לגיאוגרפיה וסביבה:
<http://home.geoenv.biu.ac.il>

דף הפייסבוק של המחלקה לגיאוגרפיה וסביבה:
<http://www.facebook.com/geography.biu>

אתר האגודה הגיאוגרפית הישראלית:
<http://geography.haifa.ac.il>

אתר האיגוד האירופאי של סטודנטים לגיאוגרפיה:
<http://www.egea.eu>

הסניף הישראלי של האיגוד האירופאי:
<http://www.egea.eu/entity/Israel>

אתר האיגוד הגיאוגרפי הבינלאומי:
www.igu-online.org